

ZOFIA KRATOCHWIL

AUGUSTIANIE NA MAZOWSZU (1356-1864)

Zakon augustianów powstał w wyniku połączenia przez papieża Aleksandra IV we Włoszech (1256) licznych grup eremickich. Charakter zakonu zmienił się, odkąd papież Bonifacy VIII zaliczył go do zakonów żebrzących. Prężny już od samego początku zakon przeniknął już w XIII w. na ziemie polskie, północne i zachodnie.

Trzy klasztory fundowane na Mazowszu, o których mowa niżej, powstały kilka lat po krakowskim, założonym przez Kazimierza Wielkiego. Augustianie przybyli, jak głosi przywilej erekcyjny, dla nawracania pogan i umacniania nawróconych w wierze. Powstawały nowe klasztory po całej Polsce.

Reformacja protestancka wpłynęła na zmniejszenie liczby członków zakonu zarówno za granicą, jak i w Polsce oraz na osłabienie ich działalności. Po rozbiorach zakonicy pracowali nadal wśród prześladowań zaborców i wreszcie wraz z innymi ulegli kasacji w 1864 r.

O augustianach w Polsce pisano monografie obejmujące bądź działalność w całym kraju, jak też w poszczególnych klasztorach. Należy tu wymienić dzieło G. Utha¹, opracowane hasła *Augustianie* w *Wielkiej Ilustrowanej Encyklopedii Powszechnej Gutenberga*², *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PAN*³ oraz *Encyklopedii Katolickiej*⁴.

O poszczególnych klasztorach pisali: H. E. Wyczawski (Radomyśl)⁵, W. Kolak (Kraków)⁶, Z. Kratochwil (Chojnice⁷, Orchówek⁸, Warszawa⁹, Ciechanów¹⁰, klasztory metropolii lwowskiej¹¹).

¹ *Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930.

² T. 2, s. 33-34.

³ T. 1, s. 460.

⁴ T. 1, kol. 1073-1079.

⁵ *Augustiańska parafia w Radomyślu nad Sanem*, Warszawa 1964.

⁶ *Klasztor augustianów przy kościele św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku. Fundacja, rozwój, uposażenie i rola kulturalna*, Kraków 1982.

Opracowania zagadnień Kościoła zawierają też krótkie wiadomości o augustianach¹².

Linia łącząca Rawę, Warszawę i Ciechanów, trzy siedziby augustiańskie, dzieliła średniowieczne Mazowsze na dwa obszary o prawie równej powierzchni: zachodni – ze starym grodem Płockiem, wschodni – z Czerwińskiem i Grodźcem. Przywilej papieża Innocentego VI erygujący klasztory augustiańskie w wymienionych miejscowościach, wydany na prośbę ich fundatora, księcia Siemowita III, nosił datę 6 lipca 1356 r.

Wydarzenia związane z życiem i działalnością augustianów rozgrywały się na trzech płaszczyznach:

– **historyczno-politycznej**: w dzielnicy mniej lub bardziej zależnej od Korony Polskiej, w 1526 (1529) r. do niej wcielonej; z kolei w zaborze pruskim, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim¹³;

– **kościelnej**: w diecezjach – gnieźnieńskiej, poznańskiej i płockiej, należących do metropolii gnieźnieńskiej; po rozbiorach – w diecezjach warszawskiej i płockiej, wchodzących od 1818 r. w skład metropolii warszawskiej;

– **zakonnej**: w prowincji bawarskiej, od 1547 r. w polskiej, po rozbiorach – w pruskiej, i od 1811 r. ponownie w polskiej.

⁷ *Augustianie w Chojnicach (1356-1819)*, „Rocznik Gdański”, 49 (1989) s. 23-50.

⁸ *Sanktuarium Maryjne w Orchówku nad Bugiem. Parafia augustiańska w latach 1610-1864*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 62 (1993) s. 96-121.

⁹ *Augustianie w Warszawie. Kościół i klasztor św. Marcina (1356-1864)*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 7 (1994) s. 191-216.

¹⁰ *Augustianie w Ciechanowie (1356-1864)*, „Studia Płockie”, 24 (1996) s. 151-166.

¹¹ *Augustianie w metropolii lwowskiej od końca XIV do połowy XIX wieku*, „Roczniki Teologiczne”, 42 (1995) z. 4, s. 65-104.

¹² Zob. np. J. Bartoszewicz, *Kościół warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Kraków 1988 (reprint); J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, Kraków 1966, s. 374-582; tenże, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI-XVIII*, Kraków 1969, s. 483-730; M. Grzybowski, *Życie religijno-moralne w diecezji płockiej w czasach rządów bpa M. J. Poniatowskiego (1773-1785)*, „Studia Płockie”, 4 (1976) s. 101-144; tenże, *Szkolnictwo w miastach północno-mazowieckich 1795-1863*, „Studia Płockie”, 19-20 (1991-1992) s. 215-229.

¹³ W rozprawie wykorzystano rękopiśmienne źródła znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD, Zespół: Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego – CWWKP oraz dokumenty pergaminowe), w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie (ZbSpBN, sygn. akc. 6385), w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (AAW, Zespół Zakony – Augustianie); w Archiwum Państwowym w Krakowie (APKr, Zespół Augustianie – Aug); w Archiwum Diecezjalnym w Płocku (ADP, Zespół Zakony). Nadto wykorzystano źródła drukowane.

I. W NIEPODLEGŁEJ POLSCE

1. Augustianie na tle dziejów historyczno-politycznych Mazowsza

Słabe gleby Mazowsza nie zachęcały do osadnictwa. Trzy wyżej wspomniane osady powstały w żyzniejszych okolicach regionu nad rzekami. Warszawa osiadła nad Wisłą, Ciechanów nad dopływem Wkry Łydynią, Rawa nadała nawet swej rzece nazwę – Rawka, która wpadała do Bzury. Prawa miejskie nadawano na Mazowszu dość wcześnie. Lokalizacja Warszawy pochodzi z XIII, a Rawy i Ciechanowa z XIV w. Akt fundacji augustianów na Mazowszu miał miejsce przeszło 200 lat po śmierci Bolesława Krzywoustego (1138), który podzielił państwo pomiędzy synów, przy czym jednemu z nich, Bolesławowi Kędzierzawemu zapisał Mazowsze wraz z Kujawami i Ziemią Sie-radzko-Łęczycką. Mazowsze rządzone przez książąt z rodu Piastów usamodzieliło się politycznie w 1234 r. Peryferyczne położenie Mazowsza dawało małe szanse bezpieczeństwa przed najazdami ludów bałtyckich: Prusów, Jadźwingów i Litwinów. Dla pewniejszej obrony Konrad Mazowiecki sprowadził w 1226 r. Krzyżaków, co okazało się „brzemienne w skutki dla całej późniejszej historii Polski”. Mazowsze nie weszło w skład zjednoczonego państwa Władysława Łokietka. Zhołdował je przejściowo Kazimierz Wielki. W XV w. stan ten zmienił się w zależność lenną. Po kolejnym wygasaniu linii rządzących książąt nastąpiła inkorporacja Mazowsza do Korony w 1526 (1529) roku¹⁴. Wiek XVI był okresem tworzenia się polskiej odrębności w Europie. W procesie integracji terytorium państwa, dwa wielkie jego człony – Korona i Litwa wcielały poszczególne regiony: Mazowsze, Podlasie, Wołyń, Podole, Ukrainę¹⁵.

Przypatrzmy się trzem mazowieckim siedzibom augustiańskim. Warszawa dzięki swemu centralnemu położeniu zdobywała coraz większe znaczenie, „wysuwając się przed ważniejszy dotychczas Czersk”. Od 1569 r. obradował w niej sejm walny koronny, od 1573 na jej przedpolach wybierano królów, a w 1596 r. osiągnęła rangę stolicy państwa. Jeszcze przed inkorporacją Mazowsza utworzył się generalny sejm mazowiecki. Miejscem jego obrad został kościół augustianów w Warszawie, który był pierwszym kościołem zakonnym

¹⁴ J. Natanson-Leski, *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*, Wrocław 1953, s. 284; *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna Gutenberga* (dalej: WIEPGut), Kraków 1929, t. 3, s. 111; t. 10, s. 95-96; t. 14, s. 180; A. Borkiewicz-Celińska, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku (1370-1526)*, Wrocław 1970, s. 13-16, 142-143; S. Russocki, *Mazowsze*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN* (dalej: WEPPWN), t. 7, Warszawa 1966, s. 145; tenże, *Region mazowiecki w Polsce średniowiecznej*, „Przegląd Historyczny”, 54 (1965) z. 3, s. 404; E. Maleczyńska, *Książęce lenno mazowieckie 1351-1526*, Lwów 1929; J. Topolski, *Historia Polski od czasów najdawniejszych do 1990 roku*, Warszawa 1992, s. 71, 87-90.

¹⁵ Topolski, dz. cyt., s. 105-106, 125, 128-129.

tego miasta¹⁶. Zamek książąt mazowieckich został rozbudowany za Zygmunta Augusta i niedługo potem przeniósł się do niego dwór królewski. W Warszawie rezydował od czasu do czasu prowincjał augustianów. Na Zamku wobec Jana III Sobieskiego głosił kazania prowincjał augustianów Chryzostom Gołembowski, jak przed prawie 100 laty Piotr Skarga wobec Zygmunta III. W 1655 r. Szwedzi zdobyli Warszawę, „ograbili Zamek i ulokowali w nim szpital wojskowy oraz stajnie”. Zapisano „groźne lata morowego powietrza” w stolicy: 1628-1629, 1662, 1677-1679¹⁷.

Ciechanów przeżywał najazd Krzyżaków. W 1463 r. rycerstwo mazowieckie stoczyło pod miastem zwycięską z nimi bitwę. W 1657 r. miasto „zostało złupione przez Szwedów, a w 5 lat później zniszczone przez pożar”¹⁸.

Najdawniejsza wzmianka źródłowa o Rawie, trzeciej siedzibie augustiańskiej pochodzi z 1249 r. Na początku XIV w. (1313) jest już kasztelan rawski, a więc istniał tam gród. Rawa stała się stolicą księstwa wydzielonego z Ziemi Czerskiej. Przed 1400 r. miała już prawa niemieckie. „Od r. 1563 mieścił się tam skarb rawski, w którym przechowywano dochody z kwarty, służące na potrzeby wojska”¹⁹.

O randze trzech siedzib zakonnych świadczą nazwy kolejnych jednostek terytorialnych. Podział na grody-kasztelanie był najwcześniejszym systemem podziału, zanikającym w XIV w. Od XIV do XVI w. kraj był podzielony na districtus, w skład których wchodziło kilka ziem. Przed 1370 r. znany districtus warszawski, zakroczymski, ciechanowski, rawski itd. W trzecim systemie podziału opartym na ustroju sądowym występowały powiaty, przy czym kilka powiatów tworzyło ziemię. Mazowsze wcielone do Korony zostało zaliczone

¹⁶ Tenże, s. 106; M. M. Drozdowski, A. Zahorski, *Historia Warszawy*, Warszawa 1981, s. 17, 27; J. A. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 161.

¹⁷ Drozdowski, Zahorski, dz. cyt., s. 46; P. Juszczyk, *Pradzieje miasta*, „Niedziela”, 39 (1996) nr 6 (15) s. IV (z 11 lutego); tenże, *Zamek Królewski*, tamże, nr 7 (16) s. IV (z 18 lutego); J. Bartoszewicz, *Kościoty warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym*, Warszawa 1859, s. 68-69; Skarga Piotr, w: WIEPGut, t. 1, s. 67; *Zygmunt III*, tamże, t. 18, s. 310; G. Uth, *Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 201; Chryzostom Gołembowski, prowincjał 1688-1691; ZbSpBN akc. 6385, k. 548: „Christophorus Gołembowski concionator in aula regali (3 octobris 1688)”; tamże, k. 34: „Residentiam suam habebit P. Provincialis Cracoviae per 2 menses singulis annis, in conventu Varsoviensi per 2 menses, similiter per 2 menses in conventu Brestensi (Capitulum Crasnostaviae 1619)”.

¹⁸ Ciechanów, WEPPWN, t. 2, s. 540; B. Chlebowski, Ciechanów, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów sąsiednich* (dalej: SGKP), t. 1, Warszawa 1880, s. 540; J. Kazimierski, D. Warecka-Kosacka, *Studium historyczne miasta Ciechanowa*, Płock 1957, s. 3-9; *Ciechanowska ziemia*, w: *Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda* (dalej: EPOrg), t. 5, Warszawa 1861, s. 604-605; S. Bońkowski, *Ciechanów*, w: *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EKat), t. 3, Lublin 1979, kol. 463; *Ciechanów*, w: WIEPGut, t. 3, s. 111.

¹⁹ *Rawa*, w: WIEPGut, t. 14, s. 280; SGKP, t. 9, s. 551.

do prowincji wielkopolskiej i podzielone na województwa: rawskie, płockie i mazowieckie. To ostatnie dzieliło się na 10 ziem, m.in. na warszawską i ciechanowską. Województwo rawskie obejmowało ziemię rawską, sochaczewską i gostyńską. Rawa, Warszawa, Ciechanów nadawały nazwy kasztelanom, districtom, powiatom, ziemiom i województwom, miały więc niepoślednio miejsce na Mazowszu i w Koronie²⁰.

Dzieje Mazowsza toczyły się dalej. Minął „potop szwedzki”, wojna północna przyniosła nowe straty. Kraj chylił się ku upadkowi.

2. Augustianie mazowieccy – w polskim Kościele i w swoim Zakonie

a) W polskim Kościele. „Niezależnie od opóźnień na peryferiach należy uznać wiek XII za koniec chrystianizacji Polski”. Struktury kościelne zostały już wcześniej utworzone. Mazowszu przypadła wyjątkowo zróżnicowana przynależność diecezjalna. Weszło ono w skład trzech diecezji: poznańskiej, erygowanej w 968 r. przez papieża Jana XIII, gnieźnieńskiej powstałej na przełomie lat 999/1000 za pontyfikatu papieża Sykstusa II oraz diecezji płockiej, nazywanej początkowo mazowiecką, którą utworzyli ok. 1075 r. legaci papiescy, przybyli do Polski dla zacieśnienia z nią kontaktów Stolicy Apostolskiej. Każdy z trzech mazowieckich klasztorów augustiańskich erygowanych w 1356 r. należał do innej diecezji: warszawski do poznańskiej, ciechanowski do płockiej, a rawski do gnieźnieńskiej²¹.

Dla usprawnienia kontroli życia religijnego w diecezjach podzielono je na mniejsze jednostki administracyjne – archidiaconaty. Rawa weszła w skład archidiaconatu łączyckiego, Warszawa – czersko-warszawskiego, a Ciechanów – płockiego, później pułtuskiego. Sieć archidiaconatów uzupełniały dekanaty. Najmniejszą jednostką była parafia. W początkach XVI w. liczba parafii w diecezjach gnieźnieńskiej, poznańskiej i płockiej wynosiła odpowiednio ok.: 687, 712, 303. Rozwój sieci parafialnej był zależny od sytuacji osadniczej. W interesujących nas 3 miejscowościach – Rawie, Warszawie i Ciechanowie parafie należały do rodzaju miejskich, które różniły się od parafii wiejskich m.in. pod względem czasu powstania i różnorodności form duszpasterskich. Szkoły, szpitale, bractwa pojawiały się w miastach wcześniej²².

²⁰ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370-1526*, Wrocław 1962, s. 9-12, 19.

²¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich 966-1939*, cz. 1, Kraków 1969, s. 13-14; S. Sułowski, *Początki Kościoła polskiego*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, Kraków 1966, s. 123 (cytat); t e n ż e, *Początki organizacji kościelnej na Mazowszu*, „*Studia Płockie*”, 3 (1975) s. 41.

²² E. Wiśniowski, *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, „*Studia Płockie*”, 3 (1975) s. 127-128; t e n ż e, *Kościół na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Historia Kościoła*, red. M. D. Knowles, F. Obolensky, t. 2: *600-1500*, Warszawa 1988, s. 435; t e n ż e, *Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, s. 272, 317, 371;

Związki zakonów z władzami różnych instancji diecezjalnych oraz z duchowieństwem dotyczyły wizytacji, określenia okręgu dostępnego do kwestowania oraz pomocy duszpasterskiej w parafiach. Wizytacje biskupie nie omijały klasztorów. Relacje o ich stanie duchowym przesyłano do Stolicy Apostolskiej. Udział klasztorów w duszpasterstwie obejmował kaznodziejstwo i spowiednictwo.

Ważne znaczenie w Kościele miały sobory, zwłaszcza Sobór Trydencki (1545-1563), a w Kościele polskim ponadto synody prowincjalne i diecezjalne. Statuty synodów dotyczyły życia wszystkich wiernych oraz duchowieństwa świeckiego i zakonnego; żądały karności kapłańskiej, podnoszenia poziomu życia kapłanów, naprawy obyczajów wśród duchowieństwa, kładły nacisk na usuwanie antagonizmów między obu formami kleru, świeckiego i zakonnego.

Przełomem w życiu Kościoła była reformacja protestancka zapoczątkowana w 1518 r. Pod względem doniosłości jej skutków stawiają historycy Kościoła reformację obok reformy gregoriańskiej XI w. oraz rewolucji francuskiej XVIII wieku²³.

b) W swoim Zakonie. „Już w czasach Chrobrego Polska znalazła się pod wpływem ruchu eremickiego Europy zachodniej i nawet sama aktywnie się do niego włączyła”. Okres XI-XII w. zaznaczył się rozwojem ośrodków mniszych i kanonickich. Erem w Międzyrzeczu (ok. 1001), benedyktyński Tyniec (ok. 1044), cysterski Jędrzejów (ok. 1141), Czerwińsk kanoników regularnych (koniec XI w.) były pierwszymi ogniskami zakonnymi²⁴. Dwie Reguły – św. Augustyna (zm. 430) i św. Benedykta (zm. ok. 547) wyznaczały drogi życia zakonnego. Reguła św. Benedykta rozpowszechniła się w ciągu wczesnego średniowiecza – Reguła św. Augustyna powstała w latach 397-400, przyjęła się stosunkowo późno, od połowy XI wieku²⁵. W wyniku dążeń Stolicy Apostolskiej do większej kontroli nad przeważnie samodzielnie rządzącymi się mniachami, dochodziło do tworzenia scentralizowania organizmów zakonnych²⁶.

J. Szymański, *Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, s. 227.

²³ W. Góralski, *Z przeszłości diecezji płockiej*, „Studia Płockie”, 13 (1985) s. 122, 128; tenże, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, tamże, 14 (1986) s. 160, 163.

²⁴ J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1, s. 393-394, 397, 410, 434; J. Kowalczyk, *Benedyktyni w Polsce*, w: *EKat*, t. 2, kol. 238; J. Kołodziejczyk, *Mogila. Opactwo cystersów*, Kraków 1992, s. 13.

²⁵ Kłoczowski, dz. cyt., s. 384; J. Misiurek, *Augustyn Aurelius Agustinus, św. bp*, w: *EKat*, t. 1, kol. 1087 (*Życie i dzieła*); J. Kowalczyk, *Augustyna Reguła*, tamże, kol. 1116-1118; P. Sczaniecki, *Benedykt z Nursji, św.*, w: *EKat*, t. 2, kol. 228; J. Kowalczyk, *Benedyktyńska Reguła*, tamże, kol. 258.

²⁶ Kłoczowski, dz. cyt., s. 386-387.

Tak też stało się z eremitami św. Augustyna. Papież Aleksander VII zatwierdził unię włoskich grup eremickich w 1256 r., a papież Bonifacy VIII (1303) zaliczył Zakon Eremitów św. Augustyna do zakonów zebrzących i skierował ich do pracy duszpasterskiej. Zakon wykazał wielką prężność, w XVII w. liczył 42 prowincje²⁷.

Augustianie przenikali już w XIII w. na ziemię polskie Pomorza, Prus i Śląska, gdzie powstało kilka klasztorów z fundacji książąt pomorskich, margrabiów brandenburskich, krzyżaków, biskupa²⁸. Silna ekspansja szła z zakonnej prowincji bawarskiej, której ośrodkiem były Czechy. Król czeski, cesarz niemiecki Karol IV Luksemburg poparł prośbę księcia mazowieckiego Siemowita III u papieża Innocentego VI, który wydał przywilej erekcyjny na 3 klasztory w 1356 r. Dotąd, w głębi Polski istniał tylko jeden klasztor augustiański – w Krakowie, ufundowany przez Kazimierza Wielkiego po 1342 r. Drugą fundacją była właśnie ta, o której mowa niżej²⁹. Przybywały nowe fundacje w metropolii gnieźnieńskiej i lwowskiej. W międzyczasie burza reformacyjna zaatakowała Zakon augustianów, z którego wywodził się Marcin Luter. Reformacja płynęła z prowincji bawarskiej, to też zbawienne było utworzenie prowincji polskiej (1547), co było zresztą wypełnieniem postulatu polonizacji prowincji zakonnych. Dotąd bowiem w Europie środkowej nie brano pod uwagę zasady dostosowania prowincji zakonnych do granic państw. O stopniu wyludnienia polskich klasztorów augustiańskich świadczy fakt, że w 1580 r. notowano zaledwie 10 kapłanów w polskich konwentach. O małej liczbie zakonników i rozluźnieniu obyczajów w konwentach zakonnych, m.in. w Ciechanowie pisał w swej relacji do Stolicy Apostolskiej biskup płocki Wojciech Baranowski (1595)³⁰.

3. Uposażenie, budowa i odbudowa

Augustiański kościół św. Marcina pw. świętych Marcina i Doroty został wzniesiony w końcu XIV lub w początkach XV w. jako budowla orientowana

²⁷ E. Sokołowski, *Augustianie-eremici. I. Geneza i dzieje*, w: EKat, t. 1, kol. 1073-1075.

²⁸ Kowalczyk, *Augustianie-eremici. III. W Polsce*, w: EKat, kol. 1076-1078; Uth, dz. cyt., s. 8-9; W. Karasiewicz, E. Piszcz, *Episkopat, duchowieństwo i duszpasterstwo*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1/1, Poznań 1974, s. 245.

²⁹ Kłoczowski, dz. cyt., s. 515; W. Kolał, *Klasztor augustianów przy kościele św. Katarzyny w Krakowie do połowy XVI wieku*, Kraków 1982, s. 11-16; A. Theiner, *Vetera documenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1: 1217-1409, Romae 1860, nr 764, s. 571.

³⁰ J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII w.*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1969, s. 498; Kowalczyk, *Augustianie-eremici. III. W Polsce*, kol. 1077; W. Müller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*, „Studia Płockie”, 3 (1975) s. 167-168.

ceglana. Zniszczony przez pożar w 1474 r. został odbudowany jako drugi kościół gotycki. Kolejna zmiana stylu miała miejsce w XVII w. Powstała trójnawowa bazylika wczesnobarokowa przy równoczesnej zmianie orientacji. W połowie XVIII w. przebudowano kościół na późnobarokowy. Przy pracach budowlanych zatrudniono najlepszych mistrzów. W XVI w. zatrudniono Sebastiana Kuntha (Ciuntha), w XVII w. zatrudnieni byli Jan Spinola murarz-kamieniarz i Jerzy mistrz kamieniarski, w pierwszej połowie XVIII w. prowadził prace Karol Bay (zm. 1744)³¹.

Kościół w Ciechanowie pw. Nawiedzenia NMP, wzniesiony przez księcia Siemowita III został odbudowany w XVI w. jako 3-nawowy. Po zniszczeniach wojny szwedzkiej rozebrano nawy. W inwentarzu z 1842 r. odnotowano: „Mury lubo stare, lecz dobre [...], w miejscach po kaplicach odciętych dawane, są słabsze”³².

Kościół rawski nosił wezwanie – Najświętszego Ciała Chrystusa, Najśw. Maryi Panny i św. Barbary. „Pierwszy raz był wystawiony w r. 1352” – pisze prowincjał Buczkiewicz w 1842 r. – „lecz w r. 1683 pogorzał wraz z klasztorem i w tym roku X. Przyłuski odbudował klasztor [...]. W r. 1780 X. Roman Siękarzyński wymurował nowy kościół”. Budowla była kryta gontem jeszcze w 1842 roku³³.

Sprawa odbudowy kościołów czy klasztorów była tematem kapituł prowincjalnych oraz wizytacji. Zachęcano przeorów do prowadzenia tzw. „fabryki”. „Pro continuanda fabrica” budowano cegielnie – „latericia”³⁴.

Na rzecz klasztorów płynęły zapisy: dobra ziemskie i młyny oraz dary pieniężne w florenach polskich i złotych węgierskich. Książęta mazowieccy uposażali klasztor warszawski na przełomie XIV/XV w., nadając mu szereg wsi – Polków, Powązki, Ujazdów. Król Zygmunt III w zamian za Ujazdów dał augustianom folwark Dąbrówkę. W XVII w. własność zakonników powiększyła się o dwie kamienice przy ul. Piwnej obok klasztoru, zwane Malarzowska i Maternicka oraz kamienicę przy ul. Nowy Świat³⁵. Folwark Dąbrówkę po-

³¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa*, t. 9: *Miasto Warszawa*, red. Z. Łoziński, A. Rottermund, cz. 1: *Stare Miasto*, Warszawa 1993, s. 210-212; Bartoszewicz, dz. cyt., s. 66, 75; W. A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, Warszawa 1977, s. 17; AAW, sygn. 7, s. 20 (1632).

³² *Ciechanów*, w: WEPPWN, t. II, s. 540; Chlebowski, *Ciechanów*, w: SGKP, t. I, s. 674; *Diecezja plocka. Struktura personalno-administracyjna*, Płock 1978, s. 146; APKr, Aug 92, Adeodat Buczkiewicz, *Inwentarze klasztorów XX Augustianów*, 1842, s. 55 (cytat).

³³ Buczkiewicz, dz. cyt. s. 38 (cytat pisany ręką autora).

³⁴ ZbSpBN, akc. 6385, k. 568 v; APKr, Aug 40, s. 37.

³⁵ Drozdowski, Zahorski, dz. cyt., s. 30; Bartoszewicz, dz. cyt., s. 70; ZbSpBN, akc. 6385, k. 39v; *Katalog zabytków sztuki. Seria nowa*, t. XI: *Miasto Warszawa*, s. 217; AGAD, CWWKP, sygn. 1964, s. 7-13 (1842).

większono przez zakup ziemi za otrzymane legaty. W 1744 r. odbyła się tam wizytacja prowincjalna³⁶.

Klasztor rawski otrzymał w XIV w. łąn ziemi w Wilkowie od Piotra z Małoszyc oraz pół młyna w Leszowie od dziedzica tej wsi „wrotnego” zamku rawskiego. W 1432 r. Aleksandra Olgierdówna, wdowa po księciu Siemowicie IV oddała zakonnikom dom i ogród sięgający do mostu zamkowego. Dobroczyńcą klasztoru był też Adam Okuń (1643). „Sumy funduszowe” w wysokości kilkuset lub kilku tysięcy złp zapisano na bliższych i dalszych wsiach, m.in.: Zglinna Wielka, Chociwel, Grabiec, Konopnica, Turowa Wola, Cielądz, Rozstawowice³⁷.

Pływały też legaty na klasztor w Ciechanowie od szlachty sąsiednich wsi – Młockich, Krasieńskich, Narzymskich, Brzezińskich. Sumy pieniężne zapisywano „in arce coram officio consulari” – na zamku przed sądem miejskim. W formułach prawnych kierowano do obdarowanych prośby (zobowiązania – „obligationes”) o odprawienie Mszy za przodków, nabożeństw rocznicowych „anniversaria” i litanii. Częstotliwość tych nabożeństw określano w aktach. Wśród ofiarodawców byli urzędnicy: podkomorzy ziemi ciechanowskiej, podkomorzy grodu Nura; dostojnicy kościelni – Perillustris admodum Reverendus Canonicus Pułtuscensis Jan Markiewicz (1684), Venerabilis Canonicus Plocensis (1684)³⁸.

Ponieważ z biegiem lat rosły tzw. obligi, przeprowadzono ich redukcję za zgodą papieża Benedykta XIV w 1787 roku³⁹.

O stanie majątkowym klasztorów świadczy m.in. wysokość składek oddawanych na cele ogólne. Na utrzymanie studium w Krakowie konwent warszawski płacił rocznie 2 zł węg., a rawski i ciechanowski po 1 zł węg. (1643). Na potrzeby generała Zakonu 10 klasztorów, między innymi ciechanowski i rawski, oddawało po 1 zł węg., podczas gdy krakowski i warszawski po 2 zł węg.; na studium warszawskie klasztory płaciły po 20 flor. pol., a jedynie konwent w Brześciu – 100 flor. pols. (1676); na potrzeby chorego o. Piotra Ostrowskiego konwent warszawski oddawał 20 florenów, innych 6 klasztorów, między innymi rawski i ciechanowski po 1 florenie, niektóre po 2 i 4, a jeden – 1/2 florena (1649)⁴⁰.

Inwentarze klasztorów spisane w 1842 r. przez Adeodata Buczkiewicza dają nieco informacji również o stanie sprzed rozbiorów⁴¹.

³⁶ APKr, Aug 40, s. 207-212 (1728), s. 494 (vis. Vars. 1744).

³⁷ Rawa, w: SGKP, t. IX, s. 557; ZbSpBN, akc. 6385, k. 123v; APKr, Aug 42, s. 45.

³⁸ APKr, Aug 38, s. 480-490; Aug 42, s. 711-718; ZbSpBN, akc. 6385, k. 632 (1696).

³⁹ APKr, Aug 42, s. 709, 724.

⁴⁰ ZbSpBN, akc. 6385, k. 44v (1616), k. 55v (1622), k. 125 (1643), k. 146 (1649), k. 400 (1676).

⁴¹ Por. przypis 20.

4. Działalność duszpasterska i oświatowo-naukowa

W każdej z trzech miejscowości, o których tu mowa, prócz kościoła augustiańskiego istniał kościół parafialny. Udział zakonników w pracach parafialnych łączył się z zagadnieniem stosunków między duchowieństwem świeckim i zakonnym. W Polsce układały się one lepiej niż w Europie zachodniej. „Przymus parafialny” obowiązujący wiernych do korzystania tylko z posług w parafii został przełamany dzięki staraniom zakonów żebrzących. Ludność mogła więc dowolnie wybierać i uczęszczać – bądź do parafialnego, bądź do zakonnego kościoła i tam spełniać obowiązujące praktyki religijne. Augustianie musieli więc „liczyć na własną 'klientelę' miejską” – jak pisze Jerzy Kłoczowski⁴². Nabożeństwa w kościołach augustiańskich przyciągały wiernych. Prowincjał Jakub Mojski zakupił organy do kościoła warszawskiego z początkiem XVII w. Kapela wokalnie-instrumentalna, wprowadzona tam w XVI w., wcześniej niż w innych kościołach Warszawy, uświetniała uroczystości. Rachunki zapisane w księgach konwentu warszawskiego odnotowują poważne wydatki na utrzymanie kapeli⁴³.

Ważnym czynnikiem ożywienia ducha religijnego były bractwa upowszechniane szczególnie w XVII w. Kult Matki Bożej Pocieszenia był charakterystycznym przywilejem augustianów. Pięć kościołów augustiańskich miało tytuł Consolationis BVM: w Warszawie, Lublinie, Wilnie, Kodni (diecezja kijowska), Żydaczowie (diecezja lwowska). Bractwo Matki Bożej Pocieszenia istniało w Zakonie od 1628 r. Prowincjał Stanisław Kornicki uzyskał od generała Hieronima de Ghetis zezwolenie na założenie arcybractwa w prowincji polskiej (1682). Bractwo św. Tekli erygowane w Kościele w 1764 r. wprowadzili augustianie w Warszawie 1 VI 1765 r.⁴⁴

Augustiański kościół w Rawie posiadał relikwie Krzyża Świętego. Podczas wizytacji klasztoru w 1726 r. zalecono, by relikwie znajdowały się w zamkniętej szafie „armarium”, klucze miał przechowywać przeor, a przynieść relikwie mógł tylko zakonnik po wyższych święceniach, ubrany w komżę i stułę przy asyście dwóch świec. Przeor miał otaczać opieką Bractwo Męki Pańskiej⁴⁵.

⁴² *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, s. 567.

⁴³ APKr, Aug 24, s. 85; ZbSpBN, akc. 6385, k. 550v (1688); *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994, s. 318; Bartoszewicz, dz. cyt., s. 31; AAW, sygn. 3, Zakony-Augustianie, s. 21-22; APKr, Aug 24, s. 85 („Jacobus Moyski [...] provincialis [...] in templo Varsaviensi organum magnum comparavit ad S. Martinum [...] cuius erat primus organarius [...] Pater Isaias Bochnensis Prior eiusdem Conventus”).

⁴⁴ APKr, Aug 30, *Calendarium Romano-Augustinianum conscriptum per Patrem Simplicianum Jonakowski Augustinianum Anno 1749; Iterem ob concessa nova Festa a S. R. C. perscriptum A. Dni 1763, 17 Kalendis Januari*, s. 14-15; Bartoszewicz, dz. cyt., s. 70, 76; ZbSpBN, akc. 6385, k. 502 (1682); *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, s. 21; EPOrg, t. IV, s. 250.

⁴⁵ ZbSpBN, akc. 6385, k. 107c (cap. 1640), k. 629v (vis. 1694), k. 33v (cap. 1619); APKr, Aug

Ciechanowscy augustianie oddawali się pracy duszpasterskiej nie tylko w swoim kościele, ale również w kaplicy pw. św. Małgorzaty w mieście oraz w kościele pobliskiej wsi Przedwojowo. Kaplicę pw. św. Małgorzaty ofiarował król Jan III. Wizytator polecił modły za „króla, królową i cały dwór królewski”⁴⁶.

Zakonnicy klasztoru warszawskiego służyli ubogim szpitala Świętego Ducha, ufundowanego przez księżną Annę Holszańską w 1442 r. na gruntach odkupionych od augustianów przy ul. Pivnej. Początkowo zakonnicy mieli w swym ręku całkowity zarząd szpitala, później (1458) przeszedł on w ręce mansonarzy i kolejno kanoników kolegiaty św. Jana (1527). Spory augustianów z kanonikami o prawo do zarządu były poruszane na kapitułach; zakończyły się z przejściem szpitala przez szarytki (1674)⁴⁷.

Wiek XVI i pierwsza połowa XVII stanowiły okres wzrostu demograficznego. Kler diecezji płockiej wykazywał wielką liczbę, od 1100 do 1200 księży, czyli 3,3 księdza na parafię, przy czym ok. 100 duchownych zakonnych. Wojny szwedzkie od połowy XVII w. i wojna północna z pierwszej połowy XVIII w. przyniosły wyludnienie. Zmniejszyła się liczba kleru świeckiego, dał się jednak zauważyć wzrost liczbowy zakonników. W okresie pierwszego rozbioru w diecezji płockiej było 350 kapłanów diecezjalnych, a 388 zakonnych. Klasztor ciechanowski liczył aż 7 kapłanów⁴⁸.

40, s. 139 (vis. 1726: „S^{ae} Crucis lignum [...] sit in armario clausum semper et clavis conservetur penes Prem Priorem nulli conferen. Nisi in casu necessitatis et hoc solum Sacerdoti”).

⁴⁶ ZbSpBN, akc. 6385, k. 124v (cap. 1643: „Capella Przedwojewska retineri debet, a Convento nostro offertoriale eleemosynariae recipientur a Priore pro Conventu”), k. 125 („tam pecuniaria quam alia”), k. 569 (vis. 1689: „Pater Prior [...] Ecclesiam Sanctae Margaritae iam nobis ex gratia Invictissimi Regis, Reverendissimi Episcopi Plocensis donatam recipiat”), k. 567 (vis. 1689: „Pro Pontifice [...], Rege Invictissimo, Regina totaque domo Regia”); M. M. Grzybowski, *Katolickie kaplice dworskie oraz miejsca kultu innowierców na Mazowszu w drugiej połowie XVIII wieku (Materiały źródłowe z wizytacji kościelnych)*, „Studia Płockie”, 10 (1982) s. 270. Dane z odpowiedzi proboszczów weryfikowane przez wizytatora. Wizytacje przeprowadzone z polecenia bpa M. J. Poniatowskiego w 1775 i 1781 r. ADP, A[kta] W[izytacyjne], sygn. 281, k. 7: 1775: „Ciechanów [...] kościółek w Przedwojewie filialis nowy dobrą strukturą drewniany [...] za konsensem ks. biskupa Szeptyckiego na dawnym miejscu wystawiony”; AW, sygn. 303, k. 10: 1781: „Dwie kaplice należące do kościoła w Ciechanowie miały przed tym indulty ab officii na odprowadzanie mszoch non sine prejudicio ecclesiae parochialis”; AW, sygn. 280, k. 2: „Extat capella ab ecclesia parochiali districta sub tituli S. Margaritae Virginis et Martyris cum fundo”.

⁴⁷ Bartoszewicz, dz. cyt., s. 65; APKr, Aug 9, Dokumenty (1442); AGAD, Dok. perg. 2102: „Lateat omnibus et singulis [...] serenissima domina domina [...] ducissa Masoviae aream iuxta conventum Sancti Martini in Varsovia emit” (26 IX 1442); J. Karwasińska, *Szpital Świętego Ducha w Warszawie*, Warszawa 1938, s. 14, 31; L. Królik, *Szpital Świętego Ducha w Warszawie od XV do XVI wieku. Zarys dziejów*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 22 (1984) nr 2, s. 93, 96-97.

⁴⁸ W. Góralski, *Próba potrydenckiej odnowy Kościoła płockiego na synodzie 1585 r.*, „Studia Płockie”, 11 (1983) s. 233, tenże, *Diecezja płocka i jej synody w okresie potrydenckim*, s. 163; Müller, dz. cyt., s. 155-158, 192, 222-224.

Zakonnicy więc pomagali jako duszpasterze w parafiach. W aktach kapitulnych notowano funkcje przydzielone poszczególnym augustianom. W 1761 r. Franciszek Bitygowski był kaznodzieją parafii w Ciechanowie, w 1767 r. funkcję tę sprawował Stanisław Oziemkowicz⁴⁹.

Augustianie oddawali się wychowaniu i kształceniu młodzieży w swoich szkołach, w studium oraz nowicjatach. Początkowo nowicjat mieścił się tylko w Krakowie, później wyznaczono na ten cel inne konwenty. W 1631 r. uchwalono na kapitule zorganizowanie nowicjatu w Warszawie. Lwów i Lublin były też siedzibami nowicjatów⁵⁰.

Klasztor ciechanowski prawdopodobnie od początku prowadził szkołę. Jej poziom był wyższy niż szkół elementarnych, które z zasady prowadziły parafie. W XVII w. augustianie mieli w Ciechanowie kilkudziesięciu uczniów szlacheckich i mieszczańskich⁵¹. Młodzież zakonną kształcono w studium, które miało kilka stopni. W drugiej połowie XVI w. do uzyskania stopnia doktoratu nauka trwała 12 lat. Studia wyższe posiadał klasztor krakowski, a od 1628 r. i warszawski. O Hieronim de Ghetis mianował o. Baltazara i Stanisława Kornickiego regensami studium, odpowiednio w Krakowie i Warszawie⁵². Augustianie warszawscy korzystali początkowo ze studiów niższych „humaniora” u jezuitów w kolegium przy ul. Świętojańskiej. W 1649 r. uchwalono utworzenie ich w krakowskim konwencie. Klasztor warszawski stał się głównym ośrodkiem kształcenia, a w krakowskim koncentrowało się wychowanie nowicjackie. Wizytator klasztoru warszawskiego nazwał go „conventus cum utroque studio et noviciatu” (1714)⁵³.

W 1629 r. Mikołaj Crusenius pisał w ordynacjach powizytacyjnych, że bez studiów upada zakon, „studia sine quibus iacet religio”. Augustianie kładli wielki nacisk na naukę, prócz studiów w polskich klasztorach korzystali z uniwersytetów zagranicznych. Zdobywali stopnie naukowe: bakałarza, lektora, magistra i doktora, S. Theologiae baccalaureus, lector, magister, doctor. Przy nazwiskach zakonników umieszczano jego tytuł: STB, STL, STM, STD⁵⁴. Mimo że przywiązywano wielką wagę do posiadania stopnia naukowego, nie był on tytułem do ulgowej karności, czy obserwancji. Wizytator zapiśwał niejednokrotnie w wizytacyjnych ordynacjach, że „każdy brat, niezależ-

⁴⁹ APKr, Aug 42, s. 10 (1761), s. 89 (1767).

⁵⁰ ZbSpBN, akc. 6385, k. 83 (1631), k. 162 (1655), k. 189-189v (1664).

⁵¹ Grybowski, *Życie religijno-moralne w diecezji płockiej*, s. 134; tenże, *Szkolnictwo w miastach północno-mazowieckich 1795-1863*, „Studia Płockie”, 19-20 (1991-1992) s. 222.

⁵² U1h, dz. cyt., s. 16; ZbSpBN, akc. 6385, k. 70v (cap. 1628), k. 83 (cap. 1631).

⁵³ ZbSpBN, akc. 6385, k. 145v (cap. 1649); APKr, Aug 39, s. 264 (vis. 1714).

⁵⁴ ZbSpBN, akc. 6385, k. 77v (vis. 1629).

nie od swego stopnia naukowego czy godności” jest obowiązany do zachowania przepisów i podlega karom⁵⁵.

5. Życie w klasztorze

Życie zakonników normowały przepisy prawne oparte na podstawowym dokumencie – Regule św. Augustyna oraz konstytucjach wypytywających z jej ducha. Pierwsze z nich, zatwierdzone w 1287 r. przybierały z czasem inny kształt, zależnie od zmian zachodzących w świecie, Kościele, Zakonie.

Bardziej szczegółowe i specyficzne dla prowincji zakonnej zalecenia powstawały na obradach kapituł, które odbywały się przeważnie co 3 lata w różnych konwentach. Niektóre ordynacje były skierowane wprost do tego czy innego klasztoru – *Particulare conventus Ravensis* (1619) czy *conventus Varsaviensis*⁵⁶.

Kontrolę życia zakonnego podejmowały wizytacje różnych stopni: apostołskie, generalne i prowincjalne. Apostolską wizytację w polskich klasztorach przeprowadził w latach 1628-1629 Mikołaj Crusenius, augustianin z Belgii, wysłany przez papieża Urbana VIII wobec szerzącego się upadku moralnego. Wizytator zauważył niedbalstwa w odbywaniu oficjum w kilku klasztorach, m.in. w rawskim i ciechanowskim. Dla stworzenia warunków poprawy podzielił konwenty na dwie grupy: o ściślejszej i łagodniejszej obserwacji. Pierwsze z nich, jak Kraków i Warszawa miały wkładać wszelkie dochody do wspólnej kasy, a osobiste pieniądze i rzeczy przechowywać w depozycie zamkniętym na 2 lub 3 klucze. Rawa i Ciechanów wraz z innymi 11 klasztorami zostały zaliczone do grupy o łagodniejszej obserwacji⁵⁷.

Dla utrwalenia reformy zapoczątkowanej przez Cruseniusa został delegowany przez generała Pawła Luchinusa Jakub Cartheus, Irlandczyk, który przeprowadził wizytację w latach 1661-1664. Drugim wizytatorem generalnym był Dominik Grabiński, regens studium warszawskiego. Ten ostatni szczególnie zalecił zachowanie wspólnej „skarby” w myśl uchwały kapituły z 1685 roku⁵⁸.

Podczas trzechlecia międzykapitulnego odbywały się wizytacje prowincjalne, które prowadził prowincjał lub wybrany na kapitule zakonnik. Podróż z klasztoru do klasztoru wehikułem konnym trwała stosunkowo długo, np.

⁵⁵ Tamże, k. 18 (1617: „Frater nullus cuiuscumque gradus, dignitatis, aetatis aut eruditionis”).

⁵⁶ Kowalczyk, *Augustiańska Reguła*, kol. 1116-1116; por. przypis 13. A. Zumkeller, *Sens i duch Reguły św. Augustyna*, Kraków 1994, s. 20-21; Uth, dz. cyt., s. 11 n.; ZbSpBN, akc. 6385, k. 33v (cap. 1619).

⁵⁷ ZbSpBN, akc. 6385, k. 75 (1629); Kowalczyk, *Augustianie-eremici. III. W Polsce*, kol. 1076-1078, por. przypis 16; Uth, dz. cyt., s. 115-118; E. Wyczawski, *Augustiańska parafia w Radomyślu nad Sanem*, Warszawa 1964, s. 76.

⁵⁸ Uth, dz. cyt., s. 115-118; ZbSpBN, akc. 6385, k. 513-515 (vis. 1688).

z Chojnic do Ciechanowa od 22 do 28 czerwca 1726 roku⁵⁹. Czas trwania wizytacji był krótszy lub dłuższy zależnie od wagi spraw czy warunków miejscowych. Wizytator zapoznawał się z trybem życia w konwencie, a po rozmowach z jego członkami wydawał polecenia-ordynacje. Po dłuższym wstępie, który w XVIII w. przybierał ton patetyczny, właściwy ówczesnej epoce, następowały zalecenia. W pierwszym rzędzie dotyczyły one kultu Bożego i ćwiczeń duchownych, zwłaszcza recytacji brewiarza (*officium divinum*). Następne punkty zawierały wskazania natury moralnej dotyczące poziomu życia w klasztorze; ostatnie wreszcie poruszały sprawy materialne, zwykle budowlane. W sprawozdaniu umieszczano pochwały i nagany oraz wyroki na winowajców. Kary były różnego rodzaju: fizyczne – dyscyplina, karcer, siedzenie w refektarzu na posadzce, pozbawienie posiłku oraz moralne – pozbawienie urzędu, głosu czynnego i biernego, *suspensa a divinis* (od sprawowania czynności kapłańskich)⁶⁰.

Na kapitule poruszano, szczególnie począwszy od XVII w., sprawy upadku moralnego. Próbowano uzdrawiać morale zakonników, zachęcając do lektury duchownej. Polecano dwa razy w tygodniu czytać konstytucje, raz w tygodniu ordynacje, poza tym teologię moralną i rozwiązywać kazusy, czyli wątpliwości w sprawach sumienia (1649). Definitorium (radni prowincjalni) podejmowało uchwały i wydawało dekryty (wyroki). Dekret wydany w Wieluniu w 1716 r. piętnował pijaństwo przenikające do klasztorów. Powtarzano go na następnych kapitułach⁶¹.

Członkowie trzech mazowieckich klasztorów zostali m.in. wspomniani w protokołach kapitułnych. W 1628 r. kapituła pozbawiła przeora ciechanowskiego Jana Starczewskiego głosu czynnego za niedbalstwa w spełnianiu urzędu. Inny, długoletni przeor ciechanowski, Paweł Kwaskowski nie wpisał do ksiąg sumy 2000 flor. podjętej od niejakiego Sokolnickiego, poza tym prowadził procesy z mieszkańcami miasta i był winien jakichś *actus violentiae*. Wezwany do stawienia się na kapitule w 1679 r. nie wykonał zlecenia i nie poddał się wyrokowi. Podobne wypadki niesubordynacji zdarzały się i w następnym wieku. O Walerian Rokicki występował wraz z bratem Szydłowskim w 1767 r. przeciw przeorowi. Otrzymali dziwnie lekkie kary – odprawienia kilkudniowych rekolekcji. Wkrótce Szydłowskiego wspomniano jako apostatę w piśmie władz generalnych z Rzymu. Przeor klasztoru ciechanowskiego Paweł Kupiński wyrokiem kapituły z 1793 r. został złożony z urzędu i pozbawiony głosu czynnego i biernego na okres trzech lat⁶².

⁵⁹ APKr, Aug 40, s. 145 (1726).

⁶⁰ ZbSpBN, akc. 6385, k. 133v, 145v, 514, 566.

⁶¹ APKr Aug 39, s. 306 (7 novembris 1716 – Wielunii).

⁶² ZbSpBN, akc. 6385, k. 69 (cap. 1628), k. 404 (cap. 1679); APKr, Aug 42, s. 80 (1767); tamże, Aug 43, s. 39 (1793).

W latach 1720-1721 w warszawskim klasztorze toczyli ze sobą spory profesorowie filozofii i teologii, gorszące ludzi świeckich. Wizytator nie zastosował kary należnej według konstytucji lecz winnych usunął z klasztoru⁶³.

Szczególnie liczne kary spadły też na członków konwentu rawskiego. W 1619 r. brat Sykstus został odsunięty od święceń subdiakonatu, Wacław Raciborski od święceń prezbiteratu. Dwaj inni bracia Walenty i Gabriel mieli czekać na decyzję generała. O. Błażej został pozbawiony głosu czynnego i biernego na okres 3 lat i miał zajmować ostatnie miejsce w klasztorze. O. Eustachego zasuspendowano *a divinis* na okres 3 lat, a o. Urbana za bójki ze świeckimi i za kilkakrotną apostazję suspendowano do czasu wizytacji. Taką karę otrzymał o. Bartłomiej Lissowski. W tym samym klasztorze w 1687 r. o. Adam Pogorzelski, przywódca spisku przeciw wikariuszowi klasztoru został odsunięty od sprawowania czynności kapłańskich na czas 6 lat⁶⁴.

Godne uwagi jest zagadnienie współżycia zakonników z innymi wspólnotami duchownymi na terenie swego miasta. Dysponujemy kilkoma wiadomościami z terenu Warszawy. Augustianie prowadzili spory z mansjonarzami i kanonikami kapitulnymi o zarząd Szpitala Świętego Ducha, z dominikanami o pierwszeństwo w prowadzeniu procesji publicznych⁶⁵. Do jezuitów posyłałi swoją młodzież na naukę w humaniorach, ale gdy ci urządzili groźny na ich klasztor zajazd, a sprawa oparła się o sądy miejskie i kościelne, wycofali swych chłopców od jezuitów i urządzili własne humaniora⁶⁶. Kapucyni udzielili miejsca dla przechowania Obrazu Najświętszej Maryi Panny Pocieszenia na czas odbudowy kościoła św. Marcina⁶⁷. Bernardyni z kościoła św. Anny ufundowani przez księżną Annę Holszańską zostali zaproszeni przez augustianów na arbitrow w sporze z dominikanami⁶⁸.

Chlubnym ukoronowaniem kontaktów augustianów z innymi zakonami było podpisanie inspirowanej przez augustianów *filadelfii* (zbratania) między czterema zakonami zebrzącymi: augustianów, dominikanów, franciszkanów i karmelitów. W czasie Soboru Bazylejskiego w 1435 r. generałowie tych czterech zakonów uchwalili założenie związku bliższego współdziałania. Polscy prowincjałowie przyjęli uchwałę w 1560 r. Kapituła prowincjalna augustianów

⁶³ APKr, Aug 40, s. 33-34 (1720), s. 57-59 (1721).

⁶⁴ ZbSpBN, akc. 6385, k. 33v (cap. 1919), k. 539v-540 (Decr. 1687).

⁶⁵ Tamże, k. 51v (1620), k. 502 (cap. 1682); APKr, Aug 38, s. 462: „De precedentia cum Dominicanibus”; Królik, dz. cyt., s. 98.

⁶⁶ ZbSpBN, akc. 6385, k. 146 (cap. 1649); Bartoszewicz, dz. cyt., s. 74-75; Drozdowski, Zahorski, dz. cyt., s. 60.

⁶⁷ Bartoszewicz, dz. cyt., s. 71.

⁶⁸ Por. przypis 53; ZbSpBN, akc. 6385, k. 153 (congr. 1651), k. 157 (cap. 1652).

w 1655 r. poleciła tę sprawę swoim zakonnikom, którzy zaznajomili się z tym związkiem u dominikanów w Krakowie⁶⁹.

II. PO UTRACIE NIEPODLEGŁOŚCI

Zmieniły się granice polityczne i w ślad za tym powstały inne struktury – nowe diecezje, nowe prowincje zakonne, do których weszły augustiańskie klasztory – w Rawie, Warszawie, Ciechanowie. Z ziem zagarniętych przez Prusy w pierwszym rozbiórce (Pomorze i część Wielkopolski) powstała prowincja Prusy Zachodnie (Westpreussen). W drugim rozbiórce utraciła niepodległość zachodnia część Mazowsza z Płockiem, stolicą diecezji. W powstałej wtedy (1793) prowincji Prus Południowych (Südpreussen) znalazł się klasztor rawski. W 1795 r. Polska utraciła na rzecz Prus m.in. województwo mazowieckie. W skład nowej, utworzonej w 1797 r. prowincji Prus Nowowschodnich (Neuostpreussen) weszły klasztory: warszawski i ciechanowski. W myśl deklaracji z 1796 r. rząd pruski przejął majątek kościelny na skarb państwa, a duchowieństwu wypłacano tzw. kompetencję w wysokości 50 procent dochodów z administrowanych przez państwo dóbr. Prowincja pruska dzieliła się na dwa departamenty: płocki i białostocki, podległe pod względem administracyjnym i sądowym Kameronowi Wojenno-Ekonomicznej (Kriegs-und Domänenkammer) z siedzibą w Płocku. Wybory władz kościelnych i zakonnych, przenoszenie zakonników poza granice państwa zależały od zgody pruskiego ministra prowincji⁷⁰.

Stolice biskupie w Gnieźnie, Poznaniu, Płocku i Włocławku zostały zagarnięte przez Prusy w drugim rozbiórce. Program polityki pruskiej zmierzał do utworzenia nowej diecezji w Warszawie. Plan ten był już rozpatrywany na sejmie grodzieńskim (1793). Król pruski Fryderyk Wilhelm II zamianował 20 lutego 1797 r. biskupem warszawskim ks. Józefa Miaskowskiego, prepozytora kapituły poznańskiej, a papież Pius VI bullą *Ad universum Dominici curam* z 16 X 1798 r. erygował diecezję. Archidiecezja gnieźnieńska, której likwidacji domagały się Prusy, ocalała, ale papież „wyniósł Poznań do godności siedziby metropolitalnej. Odtąd oba arcybiskupstwa były połączone unią personalną *aeque personaliter* w osobie arcybiskupa metropolity”⁷¹.

⁶⁹ Tamże, k. 16 (cap. 1655); APKr, Aug 24, Kronika Dryjackiego (kopia), s. 84; Instytut Badań Literackich w Warszawie, sygn. 227, Ciekawości różne zebrane przez ks. Alipiego Niedzielskiego [...] w Warszawie roku 1813, s. 168.

⁷⁰ J. Skarbek, *Diecezja płocka w latach 1795-1831*, „Studia Płocke”, 3 (1975) s. 247-248, 251; J. Wysocki, *Kościół katolicki pod zaborem pruskim (1772-1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2/1, Poznań 1979, s. 135-136, 162-164; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 175.

⁷¹ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 179-186; Wysocki, dz. cyt., s. 135-136, 141-142, 162-164.

W okresie Księstwa Warszawskiego organizacja metropolitalna gnieźnieńskiej prowincji kościelnej nie uległa zmianie. Konstytucja nadana przez Napoleona Księstwu Warszawskiemu w 1807 r. zawiodła nadzieje Polaków. Utrudniano przyjęcia kandydatów do zakonu, ingerowano w wewnętrzne sprawy, zmniejszano wysokość wypłacanej kompetencji. Klasztory obawiając się kasaty, wyprzedawały cenniejszy majątek, srebro, księgozbiory. To też dementowano pogłoski o zamierzonej kasacie, polecając np. konsystorzowi płockiemu (1810) wydanie odezwy do przełożonych zakonów dla przekonania ich, że „wieść rozsiana o skasowaniu w Księstwie Warszawskim klasztorów jest fałszywa”⁷².

Zmiany polityczne w 1815 r. przyniosły reorganizację diecezji, mianowicie diecezja płocka i włocławska zostały wcielone przez papieża Piusa VII bullą *Ex imposita nobis* (30 VI 1818) do warszawskiej prowincji kościelnej. Warszawa wyniesiona (18 III 1818) do rządu archidiecezji i metropolii otrzymała 30 VI 1818 r. obszerniejsze granice, a jej terytorium zostało dostosowane do granic województwa mazowieckiego. Przypadły jej więc z archidiecezji gnieźnieńskiej m.in. dekanaty: Łowicz, Rawa. Od 1818 r. trzy klasztory mazowieckie, w Rawie, Warszawie i Ciechanowie podlegały metropolii warszawskiej, w tym dwa pierwsze należały do archidiecezji warszawskiej, a trzeci – do płockiej⁷³.

Wobec trudności utrzymania kontaktów między klasztorami w różnych zaborach uchwalono na ostatniej kapitule prowincji polskiej w 1797 r. w Lublinie utworzenie trzech prowincji zakonnych: pruskiej, galicyjskiej i rosyjskiej. Wszystkie trzy klasztory mazowieckie weszły w skład prowincji pruskiej. Powstanie Księstwa Warszawskiego wpłynęło na ponowną reorganizację prowincji, mianowicie w 1811 r. doszło do unii prowincji pruskiej i galicyjskiej. Nowa prowincja polska liczyła 10 klasztorów z 77 zakonnikami⁷⁴.

Po kongresie wiedeńskim w 1815 r. i powstaniu Królestwa Polskiego duchowieństwo było nadal pod dozorem. Dekret Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (jednego z ministerstw) z 18 III 1817 r. regulował stosunki państwo-Kościół. Projektodawcą jego był dyrektor Komisji Stanisław Kostka Potocki, zasłużony dla kultury, ale niechętny Kościołowi – był zresztą wielkim mistrzem masonerii polskiej. Duchowieństwo mogło się komunikować z biskupem tylko za pośrednictwem Komisji. Przyjmowanie kandydatów do życia zakonnego, wybory władz zakonnych należało uzgad-

⁷² J. Wysocki, *Kościół w Księstwie Warszawskim (1807-1815)*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2/1, s. 325-328; K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 100; S k a r b e k, dz. cyt., s. 252-256; ADP, sygn. 34, Zakony-Augustianie, nr 4003 (22 II 1810): Minister Wewnętrzny do Konsystorza Płockiego, Prefekt Departamentu do Konsystorza Pułtuskiego.

⁷³ K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 203-205.

⁷⁴ U t h, dz. cyt., s. 149-150, 158-159, 164.

niać z biskupem i Komisją Rządową. Dekret podwyższył wiek kandydata do nowicjatu do 24, a do ślubów uroczystych – 30 lat. Kandydaci mieli być poddani egzaminowi przed komisją diecezjalną⁷⁵. Kontrolę stanu osobowego klasztorów zwiększono po powstaniu listopadowym. Komisja Rządowa „powziąwszy wiadomość, że osoby [...] podpadające podejrzeniom i w czasie powstania głośne znajdują przytułek w zgromadzeniach zakonnych”, żądała od biskupa płockiego ingerencji w tej sprawie (1832)⁷⁶. Docieklivość pokrywano staraniem o wzrost moralny, zapytując np. o zachowanie ubioru zakonnego, utrzymanie klauzury, odbywanie chóru. Interesowano się zawartością bibliotek, śledzono książki zakazane, doradzano zmianę kancjonałów (1845)⁷⁷.

Stan budynków klasztornych budził zaniepokojenie zakonników. Akta kapituły z 1808 r. wspominają o groźbie ruiny konwentu warszawskiego, uchwalono więc dla zaczęcia odbudowy podjąć kapitały wysokości 255 flor. pochodzące od p. Soleckiego i Kotowskiego. Fasadę kościoła odnowiono w 1816 r., wnętrze w latach 1824-1825. Ostatnie restauracje miały miejsce w latach 1858-1861. Uzyskano wtedy zasiłek rządowy 7496/26 r. s. czyli połowę kwoty, o której przydzielenie wniesiono prośbę popartą przez budowniczego gubernialnego Borzęckiego⁷⁸.

Niszcząły mury klasztoru ciechanowskiego, jak stwierdził wizytator Alipi Niedzielski w 1809 r., należało więc kontynuować odbudowę, która z przerwami trwała prawie połowę XVIII w. Sporządzony na rozkaz władz rządowych inwentarz w 1842 r. wylicza budynki należące do obiektu klasztornego: jednopiętrowy klasztor, dom, stodołę, chlew, spichrz, kuchnię, transet. Sprzęt składał się z trzech wozów, dwóch bryczek, pługą i pięciu bron⁷⁹.

Przeor rawski miał zamiar (1842) „wyreperować klasztor, przygotował materiały [...] lecz że ten zamiar nie zgadzał się z przekonaniem JWX Prowincjała Buczkiewicza, na niczym więc wszystko musiało spełznąć”. We wspomnianym inwentarzu zanotowano: „drewniany klasztor, mały, w stanie lichym [...] dom czeladny o 2 izbach [...] o 3 izbach [...] zabudowania włościan”. Wyliczono sprzęty w folwarku, m.in. 2 wozy bose, 2 kute, 4 bryczki i 2 pługi. Inwentarz żywy składał się z 2 koni, kilku wołów, 10 krów, 3 wieprzów, 40 kur. Zabudowania folwarczne: dom o 2 izbach i komórkach, stodoły i obory były „w dobrym stanie”⁸⁰.

⁷⁵ Skarbek, dz. cyt., s. 254; P. Gach, *Zakony w diecezji płockiej w pierwszej połowie XIX wieku*, „Studia Płockie”, 4 (1976) s. 224-226.

⁷⁶ ADP, sygn. 34, nr 1844 (7 VII 1832).

⁷⁷ Tamże, nr 1822 (1845).

⁷⁸ APKr, Aug 43, s. 110, nr 1, 3; AGAD, CWWKP, sygn. 1966, s. 70 (1758); sygn. 1975, s. 30; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, s. 212-213, 218.

⁷⁹ APKr, Aug 44, s. 112 (15 7bris 1809); Aug 40, s. 37; Aug 92, s. 55.

⁸⁰ Tamże, Aug 92, s. 38-45.

Fundusze klasztorów podlegały kontroli rządów zaborczych. W 1842 r. klasztor warszawski wykazał po stronie przychodów kapitał ok. 72 tys. złp, lokowany na domach i umieszczony w banku oraz ok. 22 tys. złp dochodu rocznego z procentów i czynszów⁸¹.

Bilans klasztoru ciechanowskiego (1842) był dodatni, dochody 5398/29 przewyższały wydatki 4913 złp⁸².

W klasztorze rawskim wykazano kapitał 1184/17 złp, wydatki roczne 252/1, „zostaje na inratę 832/16”⁸³.

Nowe spisy funduszków miały być dopełnione w 1853 r. Specjalna delegacja przybyła na teren klasztoru warszawskiego w 1856 r. i spisała protokół „na gruncie”. Klasztor warszawski płacił rocznie podatek 176/2 r. s. czyli ok. 12 tys. złp⁸⁴.

Augustianie trzech klasztorów mazowieckich obsługiwali ludność nie tylko najbliższą, ale po zmniejszeniu się liczby duchowieństwa diecezjalnego w XVIII w. obejmowali też sąsiednie placówki jako komendarze lub kapelani parafii. Członek konwentu ciechanowskiego o. Tomasz Chodubski był komendarzem parafii (1830), zarządzał parafią w Rogowie (1852), o. Antoni Śliwiński – kapłanem parafii w Kraszewie (1852), a jeden z kapłanów klasztoru warszawskiego pracował w Tarchominie⁸⁵. Zakonnicy prowadzili nadal pracę dydaktyczną. Studia wyższe funkcjonowały w Warszawie. W 1850 r. notowano tam 3 profesorów i 10 studentów⁸⁶. Arcybiskup warszawski Antoni Melchior Fijałkowski w sprawozdaniu powizytacyjnym w 1860 r. wymienił studium składające się z „3 oddziałów teologii, filozofii i języka łacińskiego”⁸⁷.

Po powstaniu listopadowym zlikwidowano Uniwersytet w Warszawie i Wilnie, tym samym zlikwidowano wydziały teologiczne. Wtedy w ich miejsce utworzono akademie teologiczne. W Warszawskiej Akademii Duchownej studiowało ponad 60 studentów na dwóch wydziałach: teologii i prawa kanonicznego. Studia trwały 4 lata. Augustianie korzystali z Warszawskiej Akademii. Władze Akademii informowały przełożonych o postępach zakonników;

⁸¹ Tamże, s. 80.

⁸² Tamże, s. 68.

⁸³ Tamże, s. 36.

⁸⁴ AGAD, CWWKP, sygn. 1963, s. 17, 26-28.

⁸⁵ ADP, sygn. 34, Listy imienne diecezji płockiej 1827-1854; Lista imienna duchowieństwa zakonnego konsystorza jeneralnego pułtuskiego w r. 1830; Wykaz duchowieństwa zakonnego za rok 1852; APKr, Aug 44, s. 199 (cap. 1859); s. 219 (cap. 1861). Od 1815 r. do klasztoru warszawskiego należały dwie kapelanie: Panien Wizytek i Szpital Świętego Ducha; por. U t h, dz. cyt. s. 187.

⁸⁶ AAW, sygn. 220, k. 1-1v.

⁸⁷ AGAD, CWWKP, sygn. 1963, s. 29; sygn. 1966, s. 37.

w 1858 r. studiowało dwóch augustianów na I roku, w 1863 r. było dwóch na I-ym, a jeden na II-im roku⁸⁸.

Od 1813 r. augustianie warszawscy mieli też szkółkę elementarną; dwóch kapłanów i dwóch kleryków było zatrudnionych przy 140 dzieciach. Szkoła augustiańska w Ciechanowie gromadziła kilkadziesiąt uczniów, rywalizując ze szkołami – benedyktynów w Pułtusku i pijarów w Łomży. Przyciągała młodzież swym wyższym poziomem⁸⁹.

Warszawski konwent nadal prowadził nowicjat. W 1808 r. z powodu niedostatku w klasztorze, na utrzymanie nowicjuszków mieli łożyć augustianie ciechanowscy. W 1861 r. zapisano 3 nowicjuszków wśród 14 kleryków⁹⁰. Ostatnim chlubnym aktem przed kasatą było ustanowienie w 1862 r. w kościele warszawskim specjalnego nabożeństwa, które zatwierdził abp Zygmunt Szczęsny Feliński „na pokorną prośbę” augustianów. Zakonnicy mogli w dzień św. Barbary odprawiać mszę *Rorate*, sumę oraz drugie nieszpory z wystawieniem Najświętszego Sakramentu w monstrancji⁹¹.

W latach 1857 oraz 1861 został kolejno obrany prowincjałem o. Rajmund Krajewski. Po jego śmierci w 1863 r. rektorem prowincji został o. Dionizy Lebedziński⁹².

Jeszcze kilka liczbowych zestawień sprzed kasaty i po niej. W 1860 r. w diecezji warszawskiej liczba księży diecezjalnych wynosiła 415 w 276 parafiach, księży zakonnych – 117. W diecezji płockiej było 282 księży diecezjalnych w 233 parafiach i 115 księży zakonnych⁹³.

Stan personalny augustianów w trzech klasztorach mazowieckich w 1864 r. przed kasatą przedstawiał się następująco:

Klasztor	augustianie		ogółem
	księża,	klerycy i laicy	
warszawski	15	19	34
rawski	4	1	5
ciechanowski	4	–	4

Źródło: U t h, dz. cyt. s. 149-150, 186-188.

⁸⁸ F Stopniak, *Kościół na ziemiach polskich w latach 1848-1878*, w: *Historia Kościoła*, t. 5: *Od 1848 do czasów współczesnych*, red. R. Auber, tłum. T. Szafrąński, Warszawa 1985, s. 578; AAW, sygn. 1975, s. 36.

⁸⁹ Grzybowski, *Życie religijno-moralne w diecezji płockiej*, s. 134; tenże, *Szkolnictwo w miastach północno-mazowieckich 1795-1863*, s. 222.

⁹⁰ APKr, Aug 43, s. 110.

⁹¹ AGAD, CWWKP, sygn. 1966, s. 34.

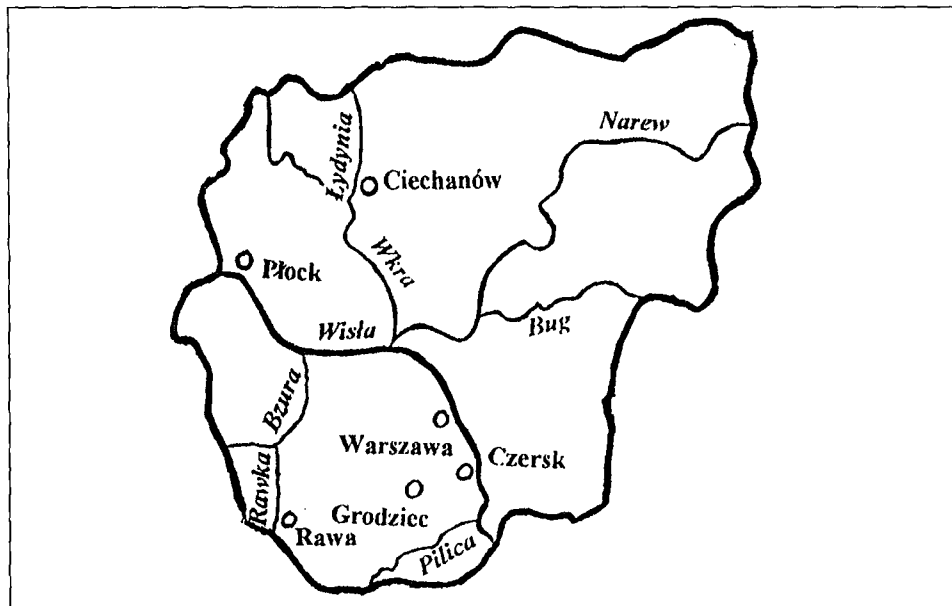
⁹² U t h, dz. cyt., s. 191.

⁹³ K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 564.

Stan personalny augustiańskich klasztorów mazowieckich oraz klasztoru w Krakowie (1628-1864).

Rok	Klasztory				Źródła
	Kraków	Warszawa	Rawa	Ciechanów	
1628	24	21	5	5	ZbSpBN k. 72
1649	42	35	11	11	ZbSpBN k. 147
1661	29	20	3	4	ZbSpBN k. 179v-180
1682	32	33	5	7	ZbSpBN k. 499v-500
1700	33	34	5	10	ZbSpBN k. 647
1734	25	38	5	11	APKr, Aug 40, s.321-324
1773	22	47	6	–	Uth, dz. cyt., s. 149
1795	26	31	13	12	APKr, Aug 86, s. 25
1811	13	22	5	9	Uth, dz. cyt., s. 165
1829	11	21	7	4	APKr, Aug 34, s. 8-9
1844	11	27	4	5	AAW, 415, s. 82
1864	9	33	5	4	Uth, dz. cyt., s. 186

Mazowsze w wieku XV

Źródło: J. Topolski, *Historia Polski od czasów najdawniejszych do 1990 roku*, Warszawa 1992, mapa: *Polska wieku XV*, ułożył i rysował Jan Babirecki. Mapa jest reprodukcją map zamieszczonych w książce W. Grabińskiego (Władysława Smoleńskiego), *Dzieje Narodu Polskiego*, cz. 1-2, Kraków 1897-1898.

W 1864 r. istniało w Królestwie Polskim 155 klasztorów męskich z 1635 zakonnikami oraz 42 żeńskich z 549 zakonnkami. Skasowano 115 klasztorów z 992 zakonnikami i zakonnkami, pozostało 35 klasztorów⁹⁴.

Augustianów ze wszystkich skasowanych klasztorów wywieziono do etatowego klasztoru w Wieluniu. Było tam wtedy 22 ojców, 3 kleryków, 1 laik. W innych klasztorach i parafiach przebywało 27 ojców i 2 laików. W Warszawie pracowali: Grzegorz Jan Grabowski – w szpitalu Świętego Ducha, Roman Karol Stefanowski jako wikariusz parafii na Woli, w Tarchominie Roman Jan Gardocki jako administrator parafii. Wikariuszem parafii w Rawie był Eustachy Józef Sobczak⁹⁵.

ZAKOŃCZENIE

W powyższym artykule omówiono powstanie, charakter i działalność trzech klasztorów augustiańskich w ciągu 500 lat ich trwania. Okres ten podzielono na dwa podokresy – w Polsce niepodległej i pod zaborami.

Część pierwsza w dwóch wstępnych rozdziałach ukazuje augustianów na tle dziejów historyczno-politycznych Mazowsza oraz ich miejsce w Kościele i Zakonie. Trzy następane rozdziały mówią o budowie i odbudowie trzech klasztorów, o działalności duszpasterskiej i oświatowej oraz o życiu zakonnym. Zwrócono uwagę na wysoką dbałość o dobrych mistrzów i artystów, na wrażliwość augustianów w szerzeniu oświaty i zdobywaniu wiedzy. Poza tym odtworzono życie zakonne z ich zwyczajami, gorliwością lub jej brakiem w niektórych okresach, życie kontaktów i współpracy z innymi zakonami. Omówiono trwanie zakonników przy swych pracach mimo prześladowań porozbiorowych, obejmowanie opróżnionych placówek, potrzebujących kapłanów.

500 lat trwania augustianów na Mazowszu
w średniowieczu i w nowoczesności
w dzielnicy lennej Polski do 1526/1529
i w łonie Polski niepodległej oraz pod zaborami.

Przyszli, by „utwierdzać wiernych w prawdach wiary katolickiej, a niewiernych doprowadzać do jej poznania” – mówi przywilej erekcyjny z 1356 roku.

Dzielili się wiarą z poganami i ludnością Kościołów odłączonych przez protestantyzm i prawosławie. W miarę napływu rodzimych powołań szerzyli polskie obyczaje i kulturę.

⁹⁴ W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim. Królestwo Polskie i tereny włączone do Cesarstwa Rosyjskiego*, w: *Historia Kościoła*, t. 2/1, s. 470.

⁹⁵ Uth, dz. cyt., s. 191.

Pracowali w swych trzech kościołach: rawskim, warszawskim i ciechanowskim oraz w ofiarowanych im kaplicach, św. Małgorzaty w Ciechanowie, w sąsiednim Przedwojewie, pomagali w parafiach. Z biegiem czasu, w braku kleru diecezjalnego obejmowali parafie i kapelanie. Uczyli młodzież świecką i zakonną, zdobywali stopnie naukowe. Świadczyli usługi publiczne użyczając m.in. swego kościoła warszawskiego na obrady sejmu mazowieckiego. Głosili kazania na Zamku Królewskim. Modlili się za „niezwyciężonego Króla Jana III Sobieskiego, Królową, cały Dom królewski”. Trwali wiernie na Mazowszu do kasaty, później podzielili los innych zakonów. Powrócili na Mazowsze po 100 latach. Nowicjat przygotowuje z wielką pomyślnością odrodzenie Zakonu.

ANEKS 1

APKr, Aug 1 (rps/kopia)

Bonifatius [...] Dilectis filiis [...] priori generali et universis prioribus et fratribus ordinis hereditarum Sancti Augustini tam presentibus quam futuris religiosam uitam professis sal[utem] et ap[osto]licam ben[edictionem] [...]. En propter dilecti in Domino filii deuotionis uestre preci[bu]s fauorabiliter anuentes, uos personas et eccl[es]ias domos, res alias [...] in ius et proprietatem beati Petri et Apostolice Sedis assumimus [...] Decernentes ex nunc uos et ordinem uestrum ac personas, eccl[es]ias oratoria, domos et loca prefata ac pertinentia ad eadem soli Romano Pontifici et dicte Sedi tam in spiritualib[us], quam in temporalib[us], absq[ue] ullo medio subiacere. Ita q[uo]d nec locor[um] ordinarii nec alia queuis persona eccl[es]iastica in uos et ordinem, personas, ec[c]l[es]ias, oratoria, domos et loca predicta utpote prorsus exempta, possint excommunicationis suspensionis [...] promulgare sententias uel alias potestatem [...] aliquam exercere [...].

Dat Lateran[i] XII Februar pontificatus n[ost]ri anno Quarto.

(tłum.)

Bonifacy [...] Ukochanym synom [...], przełożonemu generalnemu i wszystkim przełożonym i braciom Zakonu świętego Augustyna eremitom tak obecnie jak w przyszłości oddanym życiu zakonnemu pozdrowienie i błogosławieństwo apostolskie. Przychylając się łaskawie do próśb Ukochanego w Panu Syna Waszego Zakonu, przyjmujemy do prawa i własności świętego Piotra i Stolicy Apostolskiej – osoby i kościoły [...], domy [...], inne rzeczy, postanawiając, że odtąd Wy, Wasz Zakon i osoby, kościoły i wspomniane miejscowości, i przyległości, będą poddane, bez żadnego pośrednictwa, tylko Rzymskiemu Papieżowi wspomnianej Stolicy, tak w sprawach duchowych, jak materialnych. W ten sposób, że ani ordynariusze miejsc, ani jakakolwiek osoba kościelna nie mogą

wydawać wyroków, ani innej władzy sprawować w stosunku do Was i Zakonu, osób, kościołów, oratoriów, domów i wspomnianych miejsc, jako zupełnie wyjętych, pod karą ekskomuniki.

Dan w Lateranie, 12 lutego [1297], w czwartym roku naszego pontyfikatu. Bonifacy VIII papież (1294-1303)⁹⁶.

ANEKS 2

A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, Romae 1860, n. 764, s. 571.

6 Julii (1356) Priori ordinis eremitarum sancti Augustini conceditur, ut tria loca in terra Semoviti ducis Masoviae recipere possit.

Innocentius Episcopus etc. Dilectis filiis [...] priori generali et fratribus ordinis Heremitarum sancti Augustini salutem etc. [...] Exhibita siquidem nobis nuper pro parte dilecti filii nobilis viri Semoviti ducis Mazovie petitorio continebat, quod ipse de propria salute cogitans, ac cupiens terrena in caelestia et transitoria in eterna felici commercio commutare, proponit et intendit de bonis sibi a deo collatis ad laudem dei, cuique cultus et sacre religionis augmentum pro sue et dilecte in Christo filie nobilis mulieris Eufemie uxoris sue animarum salute in terra sua, que, sicut asserit, magna et latera ac opulenta existit et cum Lithuanis et Ruthenis paganis seu infidelibus confrontatur, tria loca pro fratribus vestri ordinis ad quos ipsi coniuges specialem gerunt devotionis affectum, unum videlicet in Rauva sub beatissimi Corporis Christi et gloriose Virginis Mariae matris eius ac sancte Hedvigis, et alium in Warzschovia opidis Gnesznensis et Posnaniensis diocesium, sub Sancti Spiritus et sanctorum Martini et Dorothee vocabulis, ac alium in alio loco dicte terre, per ipsum ducem eligendo [...] fundare ac construi et edificari facere, ut per fratres ipsos, qui nullum ad presens in ipsa terra locum obtinent, fideles ipsarum partium in veritate catholice fidei roborentur, et infideles ad agnitionem ipsius [...] reducantur [...] Nos itaque huiusmodi nec non carissimi in Christo filii nostri Caroli romanorum imperatoris semper augusti, nobis etiam super hoc supplicantis humiliter, supplicationibus inclinati, eidem duci fundandi ac construi et edificari faciendi in terra sua predicta, et locis ad hec congruis et honestis tria loca huiusmodi cum singulis ecclesiis [...], cimiteriis, domibus [...] vobisque loca ipsa recipiendi et ad divinum servicium, perpetuo habendi et retinendi, dummodo in quolibet ipsorum trium locorum duodecim saltem

⁹⁶ *Nouvelle histoire de l'Église*, sous la dir. de L. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, t. 2, Paris 1968, s. 595.

fratres dicti vestri ordinis ibidem pro tempore moraturi decenter et congrue valeant sustentari [...] iure parochialium ecclesiarum et cuiuslibet alterius in omnibus semper salvo, plenam et liberam auctoritate apostolica de speciali gracia licenciam elargimur, volentes [...] quod fratres dicti ordinis, qui in dictis locis taliter construendis pro tempore fuerint, perpetuo gaudeant omnibus et singulis privilegiis, graciis, exemptionibus et libertatibus, quibus alii fratres eiusdem ordinis ex concessione apostolica potiuntur [...]

Datum apud Villam novam Avinionensis diocesis. II Nonas Julii anno Quarto [...].

Ex Reg. orig. An. IV Tom XII. cod. chart. fol. 488.

6 lipca (1356). *Udziela się zezwolenia, by przełożony generalny Zakonu Eremitów św. Augustyna mógł przyjąć trzy fundacje w ziemi Siemowita, księcia mazowieckiego.*

Innocenty Biskup etc.⁹⁷ Ukochanym Synom [...], przełożonemu generalnemu i braciom Zakonu Eremitów św. Augustyna pozdrowienie [...]. Podana nam niedawno prośba Umiłowanego Syna, męża szlachtetnego Siemowita, księcia mazowieckiego, dotyczyła tego, że on mając na myśli własne zbawienie i pragnąc zamienić korzystnym układem dobra ziemskie na niebieskie, a przemijające na wieczne, zamierza z dóbr użyzonych mu przez Boga, oddać na Jego chwałę i cześć, a dla wzrostu Zakonu i zbawienia duszy własnej oraz ukochanej w Chrystusie, niewiasty szlachtetnej, małżonki swej Eufemii – w swojej ziemi, która, jak zapewnia, jest wielka i rozległa oraz bogata, a sąsiaduje z Litwinami i Rusinami, poganami i niewiernymi, trzy miejsca braciom Waszego Zakonu, dla których ci małżonkowie żywią specjalne uczucia poważania, mianowicie – jedno w Rawie pod wezwaniem Najświętszego Ciała Chrystusa i Błogosławionej Dziewicy Maryi, Jego Matki oraz świętej Jadwigi, drugie w Warszawie pod wezwaniem Ducha Świętego oraz świętych Marcina i Doroty; miastach diecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz trzecie w tejże ziemi, wybrane przez tegoż księcia [...] i założyć tam fundacje oraz postarać się o ich zbudowanie, aby bracia, którzy dotąd nie mają w tej ziemi żadnego miejsca, utwierdzali wiernych tych okolic w prawdach wiary katolickiej, a niewiernych doprowadzali do jej poznania [...]. My przeto przychyłając się do tej prośby, jak też do prośby Ukochanego w Chrystusie naszego Syna Karola, cesarza rzymskiego również o to nas pokornie proszącego, zgadzamy się, aby tenże książę ufundował i postarał się o zbudowanie we wspomnianej jego ziemi, w miejscowościach do tego odpowiednich, trzech siedzib z kościołami [...], cmentarzami, domami [...], a wy abyście je przyjęli i zatrzymali po wieczne czasy dla Bożej służby, byleby w każdym z tych miejsc przebywający

⁹⁷ Innocenty VI papież (1352-1362); zob. *Nouvelle histoire de l'Église*, t. 2, s. 595.

bracia w liczbie dwunastu żyli w odpowiednich warunkach [...] z zachowaniem prawa kościołów parafialnych i innych obowiązków we wszystkim zawsze i udzielamy na mocy apostołskiej władzy pełnej wolności [...] pragnąc, aby bracia tegoż Zakonu, którzy w tych miejscowościach tak założonych będą przebywali, cieszyli się po wieczne czasy wszystkimi i poszczególnymi przywilejami, łaskami, egzempcjami i wolnościami, jakich bracia tegoż Zakonu zażywają z zezwolenia apostołskiego [...].

Dan w Villa Nuova, diecezji Awiniońskiej w II Nony lipca roku czwartego [panowania]⁹⁸.

AUGUSTINIANS IN MAZOVIA (1356-1864)

SUMMARY

Three Augustinian monasteries in Warsaw, Ciechanów and Rawa were established a hundred years after the foundation of the Order (1256), thanks to endowment of Siemowit III, the Prince of Mazovia. Mazovia had been an independent duchy until it was incorporated in the State of Poland in 1526.

The three monasteries mentioned above belonged to three different dioceses located: in Płock (the Ciechanów monastery), Poznań (the Warsaw monastery) and Gniezno (the Rawa monastery). In the post-partitionment period the church and State organization of the region was changed.

A peripheric location of Mazovia enabled the monks to get in touch with pagans, whom they converted to Catholicism. They also strengthened their beliefs as it was determined in the charter of foundation. The Augustinians ministered to their parishes, ran schools for the local communities and universities for the monks (Warsaw). They distinguished themselves by their attentiveness to gaining knowledge and education.

In the post-partitionment period the Augustinians were engaged in cultivating the Polish language and national habits. They were the defenders of Catholicism until the annulment of the monasteries in 1864.

Translated by Katarzyna Karwacka

⁹⁸ „Nony” – 9-ty dzień przed Idami, tj. połową miesiąca. Zob. A. J o u g a n, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Poznań 1958³, s. 448.